

Тема 3: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЖЕРТВ ВІЙНИ

План:

1. Основні правила захисту жертв збройних конфліктів.
2. Поранені і хворі.
3. Медичний персонал, медичні формування і установи. Духовний персонал.
4. Військовополонені.
5. Інститут та субститут держави-покровительки.

1. Основні правила захисту жертв збройних конфліктів.

У всіх збройних конфліктах, міжнародних та неміжнародних, наступні категорії осіб не повинні піддаватися прямому нападу, крім часу, коли вони беруть участь у конкретних діях, що зумовлюють втрату захисту:

- 1) цивільні особи;
- 2) особи, які були виведені зі строю (*hors de combat*);
- 3) персонал, який має особливий захист, включаючи:
 - медичний персонал;
 - духовний персонал;
 - персонал, який бере участь у наданні гуманітарної допомоги;
 - цивільні журналісти;
 - персонал, який бере участь в операціях з підтримки миру;
 - персонал цивільної оборони.

Особи, які не є членами збройних сил і які не беруть або припинили брати безпосередню участь у бойових діях, за будь-яких обставин мають право на повагу та захист: воєнні дії не можна вести проти цивільних осіб, які не беруть участь у бойових діях, і ставлення до цивільних осіб має бути гуманним.

Обов'язок захищати, поважати та гуманно ставитися до цивільного населення, безсумнівно, є частиною міжнародного звичаєвого права. У договірному праві це зобов'язання міститься у п. 1 статті 27 Женевської Конвенції IV. Стаття 27 охоплює всі ситуації, в яких сторона збройного конфлікту вступає в контакт з цивільними особами протилежної сторони, особливо з іноземцями на власній території та з жителями окупованих територій. Цей захист доповнено статтею 75 Додаткового протоколу I, яка пояснює, що всі особи, які перебувають під владою сторони міжнародного збройного конфлікту, мають право на такий захист, у тому числі ті, хто через критерій громадянства статті 4 Женевської конвенції IV не буде захищатися цією Конвенцією.

Загальна стаття 3 Женевських конвенцій також зобов'язує сторони неміжнародного збройного конфлікту гуманно ставитися до всіх тих, хто більше не причетний до воєнних дій. Як підкреслював Жан Пікте ще в 1958 році, принцип гуманного поводження «насправді є лейтмотивом чотирьох Женевських конвенцій». Те, що є гуманним поводженням, логічно впливає з принципів і положень Конвенцій, включаючи положення статті 27 ЖК IV, і переліку несумісної з нею поведінки.

Як підкреслюється в оновленому коментарі МКЧХ до Женевських конвенцій, «зміст гуманного ставлення залежить від контексту і має розглядатися в конкретних обставинах кожного випадку, беручи до уваги як об'єктивні, так і суб'єктивні елементи, такі як оточення, фізичний і психічний стан особи, а також її вік, соціальне, культурне релігійне чи політичне походження та минулий досвід».

Уже в першому реченні статті 27 говориться, що цивільне населення має перебувати під захистом і повагою. «Обов'язок поважати» цивільних осіб вимагає поведінки, визначеної негативно: слід уникати всіх дій, які можуть невинувато заподіяти шкоду цивільному.

«Обов'язок захищати» цивільне населення також вимагає позитивних дій. Відповідно, потрібно зробити все необхідне, щоб запобігти або мінімізувати страждання. Це означає вжиття всіх заходів, необхідних для забезпечення безпеки цивільного населення, наприклад,

евакуацію з небезпечних місць або створення зон безпеки. Це також означає гарантування захисту жителів окупованих територій від наслідків не лише воєнних дій, а й від окупації як такої. Адже залишити цивільне населення напризволяще, коли в результаті воєнних дій виникає небезпека, було б порушенням цього загального «обов'язку захищати». Слід мати на увазі, що в умовах сучасних збройних конфліктів така небезпека існує не тільки в безпосередній близькості до районів бойових дій, а й у районах, віддалених від бойових дій.

У подальшому стаття 27 визначає інтереси та права, які необхідно поважати та захищати: самих осіб, їх честь, їхні сімейні права, їхні релігійні переконання та звичаї, а також їхні обряди. Цей список не є вичерпним. Однак він чітко демонструє, що навіть у виняткових обставинах війни люди мають право на захист і повагу відповідно до основних принципів міжнародного права щодо захисту прав людини.

Зокрема, обов'язок поваги до осіб включає обов'язок захищати та поважати як їх фізичну, так і психічну чи інтелектуальну цілісність. Будь-який фізичний або моральний примус, наприклад, для отримання інформації, з самого початку забороняється (ст. 31 ЖК IV). Катування будь-якого виду не тільки заборонені за будь-яких обставин (стаття 32 Женевської конвенції IV), але також повинні переслідуватися як серйозне порушення Женевських конвенцій. Вчинення катувань є воєнним злочином (ст. 147 Женевської конвенції IV та ст. 8 Статуту МКС). Аналогічно забороняється проводити медичні та наукові експерименти або пересадку органів, які не є терапевтично виправданими. Інші види жорстокого поводження, такі як каліцтво або тілесні покарання, також заборонені (ст. 32 Женевської конвенції IV, ст. 75, п. 2, а (iv), Додаткового протоколу I). Міжнародне гуманітарне право всебічно забороняє посягання на особисту гідність, зокрема принизливе і таке, що принижує гідність, поводження, примусову проституцію та будь-які форми непристойних посягань (ст. 75, п. 2, b, Додаткового протоколу I). Зазначені діяння також є воєнними злочинами (Статут МКС, стаття 8, параграф 2, а (iii), b (x), (xxi), (xxii)). Смертні вирoki цивільним допускаються лише у випадках, дозволених Женевською конвенцією IV.

2. Поранені і хворі.

Відповідно до ст. 8 (а) Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, поняттям «поранені і хворі» охоплюються як військовослужбовці, так і цивільні особи, які внаслідок травми, хвороби або іншого фізичного чи психічного розладу або інвалідності потребують медичної допомоги чи догляду, та які утримуються від будь-яких ворожих дій. Це поняття стосується також породіль, новонароджених та інших осіб, які можуть потребувати в даний час медичної допомоги чи догляду, наприклад, вагітні жінки чи немічні, та які утримуються від будь-яких ворожих дій.

Усі поранені, хворі та особи, які зазнали аварії корабля, що перебувають у владі сторони конфлікту, повинні отримати в максимально можливій мірі і в найкоротші терміни медичну допомогу та догляд, необхідні в силу їхнього стану.

Між пораненими і хворими не проводиться жодне розрізнення з будь-яких міркувань, окрім медичних. Іншими словами, дозволяється надавати перевагу в черговості надання медичної допомоги з медичних міркувань, однак це забороняється робити на підставі національності, раси, статі, релігії, політичних переконань та ін.

З пораненими, хворими та особами, які зазнали корабельної аварії, слід поводитися гуманно і захищати їх від поганого поводження та грабунку особистих речей.

3. Медичний персонал, медичні формування і установи. Духовний персонал.

Умисні напади на заклади охорони здоров'я та їх співробітників, а також на пацієнтів та санітарнотранспортні засоби практично завжди порушують норми міжнародного гуманітарного права. Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них підтверджують право поранених та хворих – як комбатантів, так і цивільних осіб – бути позбавленими подальших страждань під час збройного конфлікту та право на отримання допомоги. Щоб забезпечити виконання цієї вимоги на практиці, закладам охорони здоров'я та їх персоналу, а

також санітарно-транспортним засобам надається захисний статус доти, доки вони зберігають свій нейтралітет і поведуться з усіма пацієнтами однаково незалежно від їх політичних поглядів, релігійної і етнічної приналежності.

Медичні установи, транспорт та персонал чітко позначаються захисними знаками, такими як червоний хрест, червоний півмісяць і червоний кристал. Право також зобов'язує всі сторони в конфлікті після закінчення воєнних дій розшукувати та підбирати поранених та сприяти направленню їх до закладів охорони здоров'я.

Забороняється здійснювати напади на медичний та духовний персонал, який виконує виключно свої медичні та духовні функції.

Особи з медичного та духовного персоналу втрачають право на захист, якщо вони здійснюють, окрім своїх гуманітарних функцій, дії, що завдають шкоду противнику. Проте їхній захист перестає діяти лише після того, як їм було зроблено попередження, в якому, за необхідності, вказується час, протягом якого ситуація може бути виправлена. Носіння індивідуальної легкої зброї з метою самооборони та захисту своїх пацієнтів не вважається дією, що завдає шкоду супротивнику. Проте медичний і духовний немає прав комбатантів на безпосередню участь у воєнних діях.

Особовий склад збройних сил, спеціально підготований для виконання функцій тимчасового медичного персоналу (наприклад, тимчасові/допоміжні санітари-носільники), не повинен зазнавати нападів, коли вони виконують подібні обов'язки.

4. Військовополонені.

Військовополонені – це комбатанти, що потрапили у владу ворога, або особливі категорії некомбатантів, яким статус військовополоненого надається МГП.

Військовополоненими вважаються особи, що належать до однієї з наступних категорій:

- особовий склад збройних сил сторони, яка перебуває в конфлікті, включаючи особовий склад ополчення та добровольчих загонів, що входять до складу цих збройних сил (сюди належить і особовий склад регулярних збройних сил, який заявляє про вірність уряду або владі, яка не визнана стороною, що тримає в полоні);

- особовий склад інших ополчень та добровольчих загонів, що належать стороні, що перебуває в конфлікті, якщо ці ополчення та добровольчі загони відповідають нижченаведеним умовам:

- мають на чолі особу, відповідальну за своїх підлеглих;
- мають визначений і виразно видимий здалеку відмітний знак;
- відкрито носять зброю та – дотримуються у своїх діях МГП;

- цивільні особи, які йдуть за збройними силами за умови, що вони отримали на це дозвіл від тих збройних сил, які вони супроводжують;

- члени екіпажів судів торговельного флоту та екіпажів цивільної авіації сторін, які перебувають у конфлікті та не користуються більш сприятливим режимом через будь-які інші положення міжнародного права;

- учасники спонтанних масових виступів (*levée en masse*) та поранені, хворі та потерпілі корабельну аварію військовослужбовці, що потрапили у владу ворога.

МГП позбавляє статусу військовополоненого наступних осіб:

- будь-яку особу зі складу збройних сил сторони, яка перебуває в конфлікті та потрапляє до влади протилежної сторони в той час, коли вона займається шпигунством і найманців.

5. Інститут та субститут держави-покровительки.

Державапокровителька – це нейтральна або інша держава, яка не є стороною конфлікту, була призначена однією стороною конфлікту, визнана іншою та погодилася виконувати функції, передбачені нормами МГП для держави-покровительки.

За відсутності угоди про державу-покровительку для виконання відповідних функцій може бути призначено МКЧХ або будь-яку іншу неупереджену гуманітарну організацію.

На практиці інститут держав-покровительок останніми роками не використовувався. Натомість субститутом державипокровительки було визнано МКЧХ.

Основним завданням держави-покровительки є захист інтересів сторони в конфлікті, яку вона представляє. Наприклад, держава-покровителька має бути сповіщена про всі вирoki, які передбачають в якості покарання смертну кару або позбавлення волі на строк від двох років та вище. Перебіг терміну, встановленого для подання оскарження, не повинен починатися доти, доки повідомлення про вирок не буде отримано державою-покровителькою.

Теми для самостійної роботи:

1. Правовий статус військовополонених. Поширення статусу військовополонених на членів екіпажів торгових суден.
2. Режим воєнного полону. Інтернування військовополонених.
3. Правила розміщення військовополонених у таборах. Умови проживання, харчування, одяг, умови гігієни, медичне обслуговування військовополонених. Трудовий режим військовополонених.
4. Права Держав-покровительок і Міжнародного комітету Червоного Хреста щодо військовополонених.
5. Кримінальні й дисциплінарні покарання щодо військовополонених.
6. Закінчення полону. Звільнення і репатріація військовополонених.
7. Правове становище цивільного населення в період збройних конфліктів.
8. Захист цивільного населення в період збройних конфліктів. Заборона колективних покарань, актів терору, пограбувань, репресалій та захоплення заручників.
9. Створення нейтралізованих зон, призначених для захисту цивільних осіб.
10. Правовий статус інтернованих осіб.
11. Визначення цивільних об'єктів і захист цивільних об'єктів. Цивільні об'єкти, що знаходяться під особливим захистом.
12. Захист цивільного населення окупованої території. Обов'язки влади держави, що здійснила окупацію, щодо цивільного населення. Заборона актів насилля щодо окупованого населення. Заборона депортації цивільного.

Нормативна база:

1. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т.Р. Короткий, Є.В. Лук'янченко; вступ. стаття М.М. Гнатовський. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с.
2. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 року (Женевська конвенція I 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text
3. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі 1949 року (Женевська конвенція II 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text
4. Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року (Женевська конвенція III 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
5. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (Женевська конвенція IV 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол II) 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text

Рекомендовані джерела:

1. Базов В.П. Теорія та принципи міжнародного гуманітарного права : монографія / В.П. Базов. К. : Фенікс, 2020. 512 с.
2. Блистів Т.І. Нормативно-правове забезпечення в Україні питання утримання та поводження з військовополоненими та інтернованими особами в особливий період. Інформація і право. 2018. № 2(25). С. 117–123.
3. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право: навчальнометодичний посібник для закладів середньої освіти / М. Єлігулашвілі, О. Козорог, Т. Короткий, Н. Хендель; за ред. Т. Короткого. Київ, УГСПЛ; Одеса : Фенікс, 2019. URL: https://helsinki.org.ua/wpcontent/uploads/2020/04/Prev_Posibnyk_MGB_A4-4.pdf
4. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право: загальний курс. МКЧХ. 2020. 396 с. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/05/Nils-MelzerComprehensive-introduction-to-IHL-UKR.pdf>
5. Міжнародне гуманітарне право : посібник / О.О. Войтенко, М.М. Гнатовський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель; за ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса : Українська гельсінська спілка з прав людини; Фенікс, 2016-2017. 145 с.
6. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти : навч. пос. Київ : Видавництво «ФОП Голембовська О.О.», 2018. 208 с.